

ББК 83.3 (4Укр)

УДК 821.161.2 – «652»Сковорода

Перекладацькі вправи Григорія Сковороди за мотивами «Енеїди» Вергілія

Досліджується місце й роль спадщини Вергілія в естетичних поглядах і творчості Г. Сковороди з акцентом на перекладацьких вправах філософа-поета за мотивами «Енеїди» Вергілія.

Ключові слова: перекладач, поема, Вергілій, антична спадщина, естетичні погляди.

The place and the role of the Virgil heritage in H. Skovoroda aesthetics and works is investigated in the article with the focus on the translation patterns, made by the motives of «Aenais».

Вплив античної спадщини на формування естетичних смаків Г.Сковороди давно є предметом наукового інтересу вчених. Як і багато інших українських культурних діячів XVII – XVIII ст., він добре знав давньогрецьку та давньоримську літературу, філософію й міфологію, читав в оригіналі Піфагора, Платона, Епікура, Арістотеля, Плутарха, Федра, Сенеку, Марка Аврелія, Цицерона, Вергілія, Горація, Овідія й ін., зокрема й новолатинських поетів (М.-А. Муре, С. Гозій), цитував, перекладав і переробляв їх твори, вів кореспонденцію й написав значну частину своїх віршів латинською мовою. Водночас перевага філософської проблематики у творчості Г. Сковороди закономірно провокувала зміщення акцентів у її науковому осмисленні з суто естетичної в етико-філософську площину. Збіги й відмінності з філософсько-естетичними поглядами видатних античних діячів (Платон, Сократ, Діоген, Епікур), і ширше – кініків, стоїків, неоплатоників ґрунтовно розглянуто у розвідках учених (Д. Багалій, М. Гордієвський, Ф. Зеленогорський, В. Ерн, Ф. Кудринський, І. Іваньо, Д. Оляничин, Л. Ушкалов, Д. Чижевський, М. Шлемкевич).

Незважаючи на те, що спадщина давніх літературних античних представників (Евріпід, Теренцій, Менандр, Сенека) і класиків давньоримської поезії (Горацій, Вергілій, Овідій) також значно позначилася на формуванні естетичних поглядів Г.

Сковорода, характер її впливу досі не отримав належної наукової оцінки. «Від самого початку, – зазначає одна з укладачів історіографічних набутків спадщини Г. Сковорода Н. Бордукова, – найбільше уваги дослідники приділяли залежності Григорія Сковорода від античної культури <...>. Варто завважити, що дослідників більше цікавила інкорпорація філософічних побудов антиків у твори Сковорода, ніж суто художній аспект впливу тих мисленників» [Бордукова 2001: 76].

Мета цієї студії передбачає встановлення міста і ролі спадщини видатного представника класичної літератури Публія Вергілія Марона (70 – 19 до н. е.) в естетичних поглядах і творчості Г. Сковорода з акцентом на перекладацьких вправах філософа-поета за мотивами «Енеїди» Вергілія. Корпус *завдань* дослідження визначає необхідність синтетичного відтворення у цій розвідці розкиданих у доробку мислителя згадок і відсилань до спадщини античного класика.

Г. Сковорода був знайомий зі збірниками еклог «Георгіки», «Буколіки» та епічною поемою «Енеїда». Рядок із «Георгіків» («O fortunatos minimum bona si sua norint agricolos») послугував епіграфом до його пісні «Ах поля, поля зелені...», маніфестуючи настанову на художнє відтворення краси природи в традиціях буколічної поезії. Через невідомі причини цей епіграф не публікується у виданнях пісень Г. Сковорода, хоча в коментарях до повного зібрання праць мислителя 1973 року зазначається його наявність у рукописі із розчерком самого поета [Сковорода 1973: 472]. Цей добре відомий рядок з Вергілія, що став контрапунктом численних інтерпретацій новолатинських та європейських ліриків пізніших часів і перекладається як «О надмірно щасливі, якби розуміли своє щастя, жителі сіл!», відображає надмірну чуттєвість, возвеличення і ідеалізацію простого селянського способу життя з наданням йому виразних ідилічних рис.

На нашу думку, в пейзажній ліриці Г. Сковорода, в якій майстерно передано шире захоплення ліричного героя розквітом природи («Весна люба...») й красою рідної землі («Ах поля, поля зелені...», «Ой ты, птичко жолтобоко...»), відчутно відлунюють традиції буколіко-пасторальних мотивів, сприйняті через посередництво давньоримської та залежної від неї новолатинської лірики. Про це свідчать і перекладені ним вірші

новолатинського поета М.-А. Муре (1526 – 1585), що починаються з рядків «О селянський, любий мій покою», «О ночь нова, дивна, чудна», образно-тематична основа яких тісно пов'язана з набутком античної буколічної поезії, з найкращими взірцями якої (Горацій, Вергілій) український поет був добре обізнаний [Шевчук 2008].

Образ Вергілієвого пастуха Тіртея («Буколіки») з'являється у сквородинівській байці «Собака і вовк». Образи вірних собак пастуха (Левкон і Фірідам) у свідомості українського митця спроектувалися на подібних їм численних собак мисливця Актеона у викладі Овідія («Метаморфози», 3.206 ff), оскільки вони отримали відповідні імена – Левкон (Leucos) та Фірідам (Theridamas), тоді як у «Буколіках» Вергілія згадуються собаки за іменами Луциска (Lucisca) і Гілак (Hylax). Маронівському герою Тіртею належить знаний вислів: «*Deus nobis haec otia fecit*» (*Eclogues I, 6*) – «Бог дарував нам мирне дозвілля», який Г. Сковорода згадує двічі. Спочатку мовою оригіналу в листі-присвяті полковникові С.Тевяшову до діалогу «Книжечка, называемая Silenus Alcibiadis ...» [Сковорода 1973: 11] (1776), дещо пізніше він продублює цю ж фразу у листі-присвяті до діалогу «Брань архистратига Михаила со сатаною...» (1783), переклавши її так: «Бог нам сіе празденство даровал» [Сковорода 1973: 59].

Ще один вислів, вже з «Енеїди» Вергілія Г. Сковорода пригадає двічі у ранніх листах до М. Ковалинського (№ 29, 43) «*aurai simplicis ignis*» (вогонь простого дихання) з посиланням на авторство античного класика. Ця фраза сягає корінням знаменитої розмови Енея з батьком Анхізом на берегах річки Лети про основи потойбічного світу (кн. 6, 724 – 751). Герой Маронівського епосу повідомив синові, що після смерті душа спокутує свої гріхи, проходячи процеси певного очищення, оскільки пороки трансформують її сутність, доки не з'явиться «душ визначальний вогонь, ефірним диханням запалений» (кн. 6, 747). Г. Сковорода ж благає свого учня не втрачати цієї істотної, не заплямленої гріхом субстанції.

Вплив творчості Вергілія був настільки вагомим у процесі спілкування Г. Сковороди зі своїми учнями, що й після тривалого перерви у стосунках М. Ковалинський напише наставникові, як він із іншим його вихованцем, Василем Томарою (обидва у чині

підполковників при князі Григорії Потьомкіні), читали перекладену російською мовою «Енеїду» та добрим словом згадували свого вчителя [Сковорода 1973: 478]. Тож вважаємо за доцільне проаналізувати залишки шкільних вправ Г. Сковороди, укладених за мотивами героїчної епічної поеми давньоримського класика. Необхідність такого дослідження додатково підсилюється й тим фактом, що дотепер ще не було зроблено поглибленого текстологічного аналізу цих вправ, зокрема, й не ідентифіковано відповідність рядків відібраних Г.Сковородою уривків оригіналові.

Збереглося шість перекладених Г. Сковородою фрагментів із шостої книги «Енеїди», які рідною мовою відтворюють зміст твору, зберігаючи стилістичні ознаки оригіналу. В умовах недостатнього розвитку теорії перекладу на вітчизняних теренах Г. Сковорода орієнтувався на рекомендації одного з перших теоретиків німецькомовної поезії – протестантського теолога Августа Бухнера, звідки він виписав таке (у пер. П. Пелеха): «Якщо окремі латинські слова ти висловиш тими ж німецькими, вийде нісенітниця. Бо про один і той же предмет латинянин говорить так, а німець інакше. <...> Таким чином, якщо ми щонебудь перекладаємо з латині, завжди слід враховувати традиції і властивості мови, не обмежуючись передачею смислу і значення слова» [Сковорода 1973: 425]. Очевидно, що Г.Сковорода слідував цим порадам, оскільки його перекладацькі спроби, за власним визначенням, пов'язані з «тлумаченням», а не буквальним відтворенням авторського тексту. Водночас безсумнівною метою його вправ була передача змісту вибраних епізодів із максимальним наближенням до першоджерела.

Перший фрагмент «Енеїди», що підліг художній обробці Г.Сковородою рідною мовою, мав на меті відтворити образ волаючого Лаокоона, обвитого зміями. В традиціях барокової культури філософ-поет обрав найдраматичніший момент у сцені покарання троянського жерця, зображенню якої Вергілій присвятив численні рядки (200 – 234), з них біля десяти (203 – 211) належить описові потворних морських істот, що наближаються до своєї жертви і жахливо розправляються з нею. Кульмінаційним моментом стає «крик до зірок, що ввергає у дрож» (222) з ефектним порівнянням (підрядковий переклад) [Publii Virgili]: «223 так само реве і невірну сокуру із загривку

прагне / 224 витрухнути поранений бик, тікаючи з місця заклання»

Г. Сковорода переклав цей уривок, не порушуючи його змістовного наповнення [Сковорода 1973: 99]: *«Каковії ужасно испуцает рикы, / Когда не добит бѣжит от жерца бик дикій».*

Наступний виокремлений

Г.Сковородою епізод, також емоційно забарвлений, відображає образ Енея, який дивиться на пожежу в щойно взятій греками Трої. З давніх часів численні стихійні пожари у Києві та інших містах забирали життя людей, знищували майно, архітектурні споруди, безцінні колекції книг і рукописів. Про руйнівну пожежу 1780 року, під час якої постраждала бібліотека Києво-Могилянської академії, Г. Сковорода залишив

Г. Сковорода [Сковорода 1973: гіркий спогад: «О пламень, поядшій 100]

Кіевську бібліотеку, такія и толикія манускрипты, коликую гибель сотворил еси?» [4, 82]. І хоча ця сумна подія під час укладання аналізованих вправ буде ще попереду, проте другий відібраний Г. Сковородою фрагмент «Енеїди» не випадково був пов'язаний із передачею вічного страху людини тих часів перед нищівною силою стихії: «

Вергілій, «Енеїда», кн. 2,

підрядковий переклад

304 так, якщо буйний вогонь, що поширюється буревієм

305 зненацька захопить поля або стрімкий горний потік

306 оранку – працю волів і насадження губить,

307 валить ліси і тягне за собою, вражено прислуховується

Так, как огонь в пашнѣ впадет при бурях жестоких

Или быстрій дождевній поток с гор високих

Нивы и красны сѣвы ломит, постилая,

І стремглав тацит лѣсы, столпѣт

308 до віддаленого шуму пастух не зная,
Слиша шум сверх скал, пастир.

Яскравими порівняннями насичений черговий перекладений Г.Сковородою уривок із героїчного епосу Вергілія – епізод вранішньої вилазки Енея з товаришами на сплячого ворога, де захисники країни нагадують вовків. Ця сцена наповнена антиномічними ситуаціями, в яких відтворюється готовність героїв діяти і неможливість реалізації їх відчайдушних поривів; доблесть і розпука; рішучість і безнадійність. Г.Сковорода зробив деякі заміни – образ ранкової павутини (tela) став «вогнем», а неприятеля (hostis) – «мечем», що загостило і додатково драматизувало сюжет:

Вергілій, «Енеїда», кн. 2,
підрядковий переклад

Г. Сковорода

355 ...після того
356 як хижі вовки в чорному тумані,
357 котрих голод сліпо веде, а щенята у
лігві
358 чекають, - ми крізь павутиння, крізь
ворога
359 поспішаємо до своєї погибелі

... Послѣ ж в той минуте,
Как хищны волкы, коих в
темную ноч лютой
Глад слѣпо вигнал с язвин,
дома ж племя само
Ждет, зѣвая несыто; чрез
огнь, чрез меч прямо
Бѣжим на явную смерть.

Четвертий фрагмент достеменно фокусує увагу на описі збентеженого стану грецького воїна Андрогія в момент усвідомлення героєм факту свого помилкового потрапляння у ворожий табір:

Вергілій, «Енеїда», кн. 2,
підрядковий переклад

Г. Сковорода

378 відразу з криком назад у подиві
відскочив
379 так само, як на аспіда у тернині
подорожній
380 наступить і з жахом кидається

Остолбѣл и порвался вдруг назад с
словамы
Так, как кто меж терніем
невзначай ногамы
Наступит змія и вдруг зблѣднет,

геть

381 дивлячись як надувається шия
у гада

отбѣгая,

А она злится, с ядом шию
поднимая.

У п'ятому перекладеному Г. Сковородою уривку передано ефект від зіткнення групи троянських воїнів на чолі з Енеєм та грецьких бійців під керівництвом Аякса, що сталося після захоплення греками доньки Пріама Кассандри. Бійка рівних противників метафорично порівнюється Вергілієм із дією невідвладної природи: боротьбою вітрів, стогоном дерев, неспокоєм моря. При передачі змісту цього фрагмента Г. Сковорода залишився вірним своїм перекладацьким принципам, не відтворивши імен обожнених стихійних сил: богів вітру, зорі, водного простору, що якнайбільше відображали поганську сутність античної міфології:

Вергілій, «Енеїда», кн. 2,
підрядковий переклад

Г. Сковорода

416 так інколи зривається вихор і
зустрічні вітри

Так, как збѣжаты вѣтры
полномочно

417 борються: Нот, і Зефір, і Евр,
що радісно жене

Бурним вихром з запада, юга и
восточной

418 коней Еола, і стогнуть ліси, і
люто тризубом

Стороны, трещат лѣсы, кипят
вознесенны

419 піною вкритий Нерей з
глибини хвилює пучини

Волны и с пѣском рвутся виспр
мѣста безденны.

Останній епізод із поеми Вергілія, що був виділений Г. Сковородою, жакливими фарбами відтворює образ грецького воїна Пірра при облозі Трої. Вергілій порівнює його зі змієм, детально описуючи аспіда як найпотворнішу істоту. Відомо, що в християнській символіці образ змія генерує ознаки богоборчості та гріховної сутності світу, а у творах Г. Сковорода піддається антиномічному осмисленню, тож його зацікавленість художньою обробкою саме цього образу була не випадковою:

Вергілій, «Енеїда», кн. 2,

Г. Сковорода

підрядковий переклад

<p>471 так виходить змійка на світ з пасовища 472 холоди довго під землею взимку довго тримали, 473 тепер же ж, виблискуючи молодістю і скинувши стару шкіру 474 викручує слизьку спину і груди підіймає 475 знову до сонця, і тремтить подвоєне жало в її пасті</p>	<p>Каков змій, когда на свѣт вишол полній яда, Кой крился под землею в час зимнаго хлада, Скинувши ж линовище в день весны прекрасной, Вѣтся спиною в цѣркул, по коих блеск ясной, А слизьку грудь подняв виспр, взор яростномечній Кидает, сичит с устен язык треконечній.</p>
--	---

Переклад цього фрагмента майже ідентичний змістові оригіналу, незважаючи на додаткове введення образу «прекрасної весни», під час якої, за логікою сюжету розгортається дія, і відсутнього у претексті образу «циркуля», що уособлює точність круглявих вивертів тварини. В цілому, всі вибрані Г. Сковородою для перекладу епізоди з «Енеїди» Вергілія фіксують драматичні моменти сюжетної лінії твору, причому їх драматизації сприяє насамперед коментар інтерпретатора, ніж характер епічного оповідання первотвору, котрий увесь складається з безпристрасного перерахування трагічних подій. Наприклад, перекладові першого уривка передує латиномовний запис Г. Сковороди «Образ Лаокоона, який кричить, обвитий зміями», який у цьому фокусі більше нагадує завмерлу скульптуру. Така фіксація не зовсім виразно представлена в «Енеїді», оскільки в контексті розвитку сюжету жажливіше сприймається тривалий опис невпинного наближення аспідів до своєї жертви, а отже, в уяві перекладача максимально загострюється трагізм кульмінаційної сцени.

Подібне потрактування цілком адекватне естетиці барокової культури, в якій яскраво репрезентований пріоритет зорових видів мистецтв і формування відповідних художніх образів, котрі акумулюють у собі найвищу «точку кипіння», а у разі їх представлення засобами живопису або скульптури, – несуть у своїх динамічних формах певне повідомлення, містять ретроспективу. Аналогічну художню фіксацію моменту, який

міг би послугувати матеріалом для наочного зображення, маємо й у випадку з інтерпретацією Г. Сковородою образу Андрогей. В поемі Вергілія особливо не виділяється ситуація його стресового стану, в ній одномірно констатується факт фіксації ним свого рокового промаху на рівні з низкою інших, не менш вагомих передуючих і подальших подій у розвитку дії. Запис Г. Сковороди «Як Андрогей, випадково зустрівшись уночі, відступив» та акцентуалізація уваги при перекладі на емоційному станові героя в момент усвідомлення ним помилки дають настанову на виокремлення ситуації, яка найлегше підлягає зоровій обробці.

Перспективними напрямками подальшого студіювання питання художньої рецепції класичної літератури Г. Сковородою вважаємо вивчення окремих аспектів характеру його рецепції поезії Горация, Овідія, Еврипіда, Теренція, Менандра, оскільки не тільки набутки греко-римської філософської думки заклали основи світоглядних орієнтирів мислителя, але й неперехідні цінності класичної літератури.

Література: *Бордукова 2001:* Бордукова Н. В. Літературна творчість Григорія Сковороди в українській та світовій гуманістиці ХХ ст.: Дис... к. філол. наук: 10.01.01 / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2001. – 205 с.; *Сковорода 1973:* Сковорода Г. С. Пов. збір. тв.: У 2 т. / Під ред. В. І. Шинкарука, В. Ю. Євдокименка, Л. Є. Махновця. – К.: Наукова думка, 1973. – Т.1. – 532 с. ; *Шевчук 2008:* Шевчук Т.С. Буколіко-пасторальні традиції в пейзажній ліриці Г. Сковороди // Література. Фольклор. Поетика: Збірник наукових праць. – Вип. 32, част. 1. – К., 2008. – С. 204 – 216.; <http://books.google.com.ua/> *Publii Virgilii Maronis Opera.* –Tours: Chez A. Mame. – Paris, 1839. – 354 p. (digitised on February, 13, 2008 in Harvard University Library).

Шевчук Т. Переводческие упражнения Григория Сковороды за мотивами «Энеиды» Вергилия.

В статье исследуется место и роль наследия Вергилия в эстетических взглядах и творчестве Г.Сковороды, акцентируя на переводческих упражнениях философа-поэта за мотивами «Энеиды» Вергилия.